

BUDAI LÁSZLÓ

Lehet-e új életet lehelni a kontrasztív elemzésbe?

1. Hogyan is kezdődött?

A kontrasztív elemzés [a továbbiakban rövidítve: KE] igazi kezdeteként 1957-et, Lado *Linguistics Across Cultures* című művét szokás megjelölni. Lado könyvének óriási hatása kétségbevonhatatlan, de az előkészületekben fontos szerepet játszott Fries (1945), Haugen (1953, 1956) és Weinreich (1953) is. Nagyon valószínű azonban, hogy mind a KE, mind a hibaelemzés [rövidítve: HE] valamilyen kezdetleges formájában egyidős az idegennyelv-oktatással.

Fries a Lado könyvéhez írt előszóban megfogalmazza a KE feladatait, s méltatja Robert Lado munkásságát. A strukturális nyelvi elemzésből merített új nyelvi szemlélet alapján az idegennyelv-oktatás módszereiről és eljárásairól a figyelmet arra a bázisra kell fordítani, amelyre a nyelvi tananyagok épülhetnek. A nyelvoktatás hogyanjának a problémáit meg kell, hogy előzzék az előkészítés jóval fontosabb kérdései, azok a speciális problémák, amelyek abból fakadnak, hogy a tanulónak az anyanyelvi szokásaitól eltérő új szokásrendszert kell kifejlesztenie. A gyermek anyanyelvének tanulása során nemcsak azokat a nyelvi kontrasztokat sajátítja el, amelyek jelekként szolgálnak anyanyelvében, hanem megtanulja negligálni is azokat a nyelvi jelenséget, amelyek jelként nem funkcionálnak anyanyelvében. Szemantikai térképén kialakulnak azok a fehér foltok (blind spots), amelyek megakadályozzák abban, hogy tudomásul vegye az anyanyelvéből hiányzó jeleket. Lado volt az első – folytatja Fries –, aki felfigyelt ezeknek a tényeknek a fontosságára. Lado nem szorítkozik a nyelvi jelenségek kontrasztjaira, elemzi a szociokulturális különbségeket is. Ez a tapasztalatokra épülő, a szisztematikus nyelvi és kulturális összehasonlítás módszerét bemutató könyv a legtöbb segítséget a megfelelő tananyagok készítésében nyújthatja.

Lado maga bővebben ecseteli műve jelentőségét. Szerinte könyve az alkalmazott nyelvészetnek és a kultúraelemzésnek új területét mutatja be. Módszerével lehetségessé válik bármilyen két nyelv és kultúra összehasonlítása annak érdekében, hogy fel lehessen fedezni és le lehessen írni mindazokat a nehézségeket, amelyekkel az egyik nyelv beszélője szembe találja magát, ha a másik nyelvet tanulni akarja. Az ilyen összehasonlítások rendkívül hasznosaknak bizonyulnak a tananyagok és a tesztek készítésekor, valamint a nyelvtanulással kapcsolatos kísérletekben. Azok a nyelvtanárok, akik alkalmazni tudják ezt az összehasonlító módszert, olyan ismeretekre tesznek szert, amelyeknek a segítségével képesekké válnak a tankönyvek és a tesztek nyelvi és kulturális tartalmának értékelésére, kiegészítő és új tananyagok, tesztek készítésé-

re, a tanulók nehézségeinek pontos diagnosztizálására. Sajnálattal jegyzi meg Lado, hogy a pszichológia még nem figyelt fel hipotéziseikre. Könyve arra a feltételezésre épül, hogy a nyelvek és a kultúrák összehasonlításával meg tudjuk jósolni és le tudjuk írni azokat a jelenségeket, amelyek nehézséget jelentenek, illetve amelyek problémamentesek a tanulásban. Szerinte a korszerű pedagógiai és kísérleti tananyagokat ilyen összehasonlításokkal kell megalapozni. Tapasztalatai alapján állítja, hogy megfelelő irányítással a gyakorló nyelvtanár maga is eredményesen képes a nyelvek és kultúrák összehasonlítására, sőt egy pszichológus is, ha ismeri az idegen nyelvet. Ez annál inkább is lehetséges, mert könyvében kerüli a fölösleges szakkifejezéseket, de mondanivalója a nyelvészt kielégítő szaknyelvre is lefordítható.

Lado a grammatikai struktúrák használatát beidegződött szokásnak tekinti. Lehetetlen is lenne a folyamatos beszédben minden egyes nyelvtani feladatot tudatosan kezelni. Anyanyelvünk grammatikájának struktúráit szokássá fejlesztjük. Amikor beszélünk, figyelmünket a mondanivalóra és a beszélőtársra fordítjuk, és csak elvétve a mondanivaló nyelvi megfogalmazására. Ez az anyanyelvi szokásrendszer igyekszik érvényesülni idegen nyelvi beszédünkben is. Mindez szinte észrevétlenül történik, és sokszor még akkor sem akarunk tudomást venni róla, ha felhívják rá a figyelmünket. Átvisszük a nyelvi formával, a jelentéssel és mindezeknek a disztribúciójával kapcsolatos szokásaink egy részét az idegen nyelvbe. Különbséget kell azonban tennünk a receptív és a produktív tevékenységek között: Amikor az idegen nyelvi beszédet halljuk, vagy a szöveget olvassuk, nyelvtani formákkal találkozunk, amelyekhez anyanyelvi jelentéseket társítunk; amikor pedig beszélünk vagy írunk, mondanivalónkat olyan nyelvi eszközökkel akarjuk kifejezni, amilyenekkel anyanyelvünkben hasonló jelentések társulnak.

Lado az általa javasolt elemzést elméleti összehasonlító elemzésnek nevezi, amely csak hipotetikus megállapításokat tesz, amelyeket a tanulók tényleges produkcióival kell összevetni, ellenőrizni. Nem minden tanulónak jelent ugyanannyi nehézséget egy-egy idegen nyelvi feladat, a problémák azonban hasonlóak és megjósolhatók az anyanyelvi háttér ismeretében.

2. Hogyan folytatódott?

Lado könyvének megjelenése után két évvel, 1959-ben Charles A. Fergusonnak a szerkesztésében megindultak a *Contrastive Studies Series* munkálatai. Az egyes kötetekhez maga Ferguson írt azonos szövegű bevezetőt, amelyben kifejtette, hogy a sorozat köteteinek az a célja, hogy leírják az angolnak és az USA-ban tanított legfontosabb öt nyelvnek (a franciának, a németnek, az olasznak, az orosznak és a spanyolnak) a hasonlóságait és különbségeit. A Ferguson által megfogalmazott célok összecsengtek a Fries és Lado által kitűzött célokkal. Ferguson a szerzők és a konzultánsok felelősségében bízva szabad kezet adott a kivitelezésben, és csak az volt az óhaja, hogy a projektumban olyan kiváló nyelvészek vegyenek részt, akik megkülönböztetett érdeklődést mutatnak a nyelvészetnek a nyelvtanítás gyakorlatában játszó szerepe iránt. (A későbbiekben – sajnos – ez az óhaj már csak sóhajként élt tovább.)

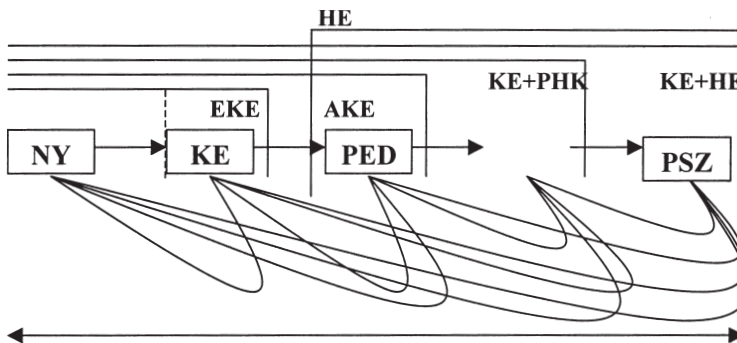
A KE úttörői pontosan meg tudták fogalmazni azokat a gyakorlati feladatokat, amelyeket maguk elé tűztek. Bírálóik azonban szemükre hányták, hogy a nyelvtanulási nehézségekkel kapcsolatos következtetéseiket nyelvészeti tényekből vonták le, pszichológiai segédlet nélkül. Javukra írható viszont, hogy ennek megfelelően óvatosan kezelték hipotéziseiket,

tudatában voltak annak, hogy nem az övék a végső szó. A végső szót ugyan senki sem tudta kimondani, de az utolsó dőfést azoktól kapta a Ladoék által megfogalmazott KE, akiknek egyre kevesebb közük lett az eredeti célokhoz. A KE igen hamar bifurkálódott, sőt mellékágakat is hajtott: lettek elméletibb, és lettek gyakorlatibb mellékágai. Az elméleti ágaknak voltak olyan képviselőik, akik már el is feledkeztek a nyelvoktatásról, és voltak olyanok, akik ugyan még célul tűztek ki nyelvoktatási feladatokat, de inkább már tipológusként, univerzálé-kutatóként kívántak kitűnni; a nyelvoktatás gyakorlatát szem előtt tartó kutatók egyik része pedig a szűk practicizmus hibájába esett, az „igényesebb” része viszont igyekezett a gyakorlatot valamilyen elméleti keretbe gyömöszölni.

Kis késéssel ugyan, de nem kevés becsvággal hazai szakembereink is bekapcsolódtak a KE munkálataiba. Majdnem másfél évtizeddel Lado művének a megjelenése után, 1971-ben nagyszabású konferenciát rendeztek Pécsen *Az élő nyelvek összevető nyelvtanainak elvi és gyakorlati kérdései* címmel, amelynek anyaga a Horváth–Temesi által szerkesztett kötetben (1972) olvasható. A konferencián összefoglalták az addig végzett munka eredményeit, és kijelölték a további feladatokat.

3. Mik voltak a főbb jellemzői a kontrasztív elemzésnek és a hibaelemzésnek?

A KE és a HE külön-külön is végezhető tevékenység: a KE teljesen kívül is maradhat a nyelvoktatáson; a HE pedig csak a hibajavításra szorítkozhat. Ha azonban a KE ténylegesen az idegennyelv-oktatást kívánja szolgálni, valahol találkoznia kell a HE-vel; a HE pedig, ha valóban elemzés akar lenni, nem kerülheti el a KE-t. A KE és a HE eddigi múltja azonban inkább arról tanúskodik, hogy ritkán épülnek egymásra, sokszor inkább kioltják egymást; és keveset használnak az idegennyelv-oktatás gyakorlatának. Az 1. ábra a szakirodalomból megismerhető KE és HE rövidebb vagy hosszabb fázisait, egymástól való függetlenségét, illetve egymásra találását mutatja be. Nagyobb betűkkel kiemelve szerepel az ábrában az idegennyelv-oktatás három alaptudománya: a nyelvészet (NY), amelybe beleértjük a pszicholingvisztikát és a szociolingvisztikát is, a pedagógia (PED) és a pszichológia (PSZ). A KE-n belül elkülönül egymástól az elméleti kontrasztív elemzés (EKE) és az alkalmazott kontrasztív elemzés (AKE). A HE első fázisa a potenciális hibák kontrollja (PHK). A mindent behálózó huzalok a fázisok általános összefüggéseire utalnak, az alattuk levő kétirányú nyíl pedig az előre és a visszafelé áramló információkat szimbolizálja.

1. ábra. A KE és a HE fázisai és fázisainak kapcsolatai

3.1. A kontrasztív elemzés és a hibaelemzés szokásos fázisai

Első fázis: A nyelvtudomány (NY) tanulmányozása abból a célból, hogy az anyanyelv és célnyelv KE-je számára a legmegfelelőbb leírási módot vagy módokat lehessen kiválasztani. Az EKE a következetesség jegyében általában egy bizonyos nyelvészeti modellhez ragaszkodik, míg a valódi AKE eklektikus. Vannak persze olyan próbálkozások is – nem sok sikerrel –, amelyek az AKE alapjául valamilyen éppen divatos nyelvészeti irányzatot szemelnek ki.

Második fázis: A KE jellemző döntései, lépései:

1. el kell dönteni, hogy a KE az összehasonlítható nyelvek mely területeit fedje le;
2. dönteni kell az ún. „tertium comparationis” ügyében.

Egy idegen nyelv grammatikai jelenségeinek és lexikai egységeinek három fő jellemző tulajdonságát kell megtanítanunk és megtanulnunk: az alakját, a jelentését és a disztribúcióját. Ahhoz, hogy az anyanyelv és a célnyelv jelenségeit össze lehessen hasonlítani, legalább egy bizonyos szempontból meg kell felelniük egymásnak. Annak a harmadik valaminek, ami két összehasonlított dologban közös, *tertium comparationis* a neve. Ha ilyen nincs, értelmetlen az összehasonlítás.

Kérdés, hogy két nyelv viszonylatában beszélhetünk-e egyáltalán a jelentés, a forma vagy a disztribúció hasonlóságáról. A disztribúciót eleve ki kell zárunk a lehetőségek sorából, mert két nyelv elemeinek a disztribúciója gyakorlatilag feltárhatatlan, és egyébként is aligha lehet hasonló egymáshoz. Krzeszowski (1967, 1971) azonban az *ekvivalencia* és a *kongruencia* fogalmával megbízható harmadik tényezőt adott a kezünkbe. A jelentésre vonatkozó ekvivalencia az eltérő formák kölcsönös fordíthatóságát jelenti. Kongruenciáról akkor beszélünk, amikor a szemantikai ekvivalencia formai hasonlósággal párosul: amikor az ekvivalens struktúrák azonos számú és azonos elrendezettségű összetevőkből állnak (Krzeszowski 1971: 37–8).

Mivel nem két nyelv teljes KE-jére van szükségünk, a tertium comparationis csak a mindenkori feladatok meghatározása után nevezhető meg; tehát a következő lépések:

3. az anyanyelv és a célnyelv adott területeinek külön-külön leírása;
4. a két nyelv leírt jelenségeinek az összehasonlítása a tertium comparationis alapján; a hasonlóságok és a különbségek feltárása, a potenciális hibák megnevezése.

Harmadik fázis: A feltárt eredmények transzformált betáplálása az idegennyelv-oktatás eszközeibe és folyamatába.

Negyedik fázis: Hibajavítás és egyben a hibák típusainak és fajtáinak a meghatározása.

Ötödik fázis: A hibák nyelvi, pszichológiai és egyéb okainak a feltárása.

3.2. A kontrasztív elemzés és a hibaelemzés önálló és összekapcsolt területei

EKE: A KE-nek az a fajtája, amelyiknek nem célja az idegennyelv-oktatás szolgálata, tisztán nyelvtipológiai, általános vagy areális nyelvészeti célokat követ.

AKE: AKE-ről csak akkor beszélhetünk, ha az a szándékon túljutva ténylegesen részévé válik az idegennyelv-oktatás folyamatának, beépül annak eszközeibe. A kontrasztív nyelvészeti projektumok anyagai azonban ritkán épülnek be szervesen a nyelvtanítás folyamatába és eszközeibe. A tanárok többsége ugyanis úgy gondolja, hogy a KE nem nyújt számukra olyan új információkat, amelyekre ők maguk nem

tudnának rájönni. Ez az egyik oka annak, hogy a kontrasztív nyelvészek elfordulnak a gyakorlattól.

KE+PHK: A KE a potenciális hibák kontrolljával (PHK) egészíti ki a fázisoknak azt a sorát, amely Ladóval (1957) vált ismertté. Hogy a tevékenységeknek ez a sora még nem felel meg a KE és a HE teljes repertoárjának, annak a hiányérzetnek tulajdonítható, amelyet már Lado is kifejezésre juttatott: ez a hiány a pszichológia hiánya a láncolat végéről.

KE+HE: A KE és a HE együttese akkor válik teljes értékűvé, amikor a HE a legnehezebb feladatra, a hibák tényleges okainak a feltárására is vállalkozik a pszichológiára támaszkodva, függetlenül attól, hogy ezt mennyire sikeresen tudja végezni. A pszichológiának a HE-ben betöltött fontos szerepét nem kell bizonygatnunk, hiszen a KE-nek a nyelvtanulás várható nehézségeivel kapcsolatos jóslatairól érvényes ítéleteket csak a pszichológia segítségével mondhatunk. Az ugyanis, hogy mit tudunk könnyebben vagy nehezebben megtanulni, elsajátítani, nem nyelvészeti, hanem pszichológiai kérdés.

HE: Kialakult a HE-nek egy olyan változata is, amelyet nem előz meg KE. Mint-hogy ez a HE több forrásból származtatja a hibákat, az anyanyelvi interferenciát csak egynek tekinti a lehetséges hibaforrások közül. Vizsgálódásának a középpontjába az állandóan változó, a célnyelvet fokozatosan közelítő nyelvi rendszer (Nemser 1971), a köztes nyelv (Selinker 1969, 1972) kerül, amelyből messzemenő következtetéseket kívánnak levonni a nyelvtanulás lényegét illetően. Míg a KE-nek a nyelvtudományra épülő ága a nyelvészeti modellektől vár többet a lehetségesnél, addig a köztes nyelvet elemzők a nyelvtanulás lélektani titkait óhajtják feltárni, ami még messzebb áll a HE által elérhető céloktól.

4. A kontrasztív hibaelemzés

Az új cégér neve: *kontrasztív hibaelemzés* [a továbbiakban rövidítve: KHE].

4.1. A kontrasztív hibaelemzés jellemzői

A KHE nem kíván elszakadni a KE és a HE örökségétől, igyekszik belőlük hasznosítani mindazt, ami jó lehet ma is. A KHE megkülönböztető jegyei a következők:

1. A KHE is egyfajta HE, amely a tanuló által ejtett hiba felismerésével kezdődik, és a hiba orvoslására tett javaslatral zárul.

2. A KHE legfőbb célja az idegennyelv-oktatás szolgálata az elmélet és a gyakorlat egységével.

3. A KHE oknyomozásra használja a KE-t abból a feltételezésből kiindulva, hogy a hibák tekintélyes része az anyanyelvi és az idegen nyelvi, illetve a célnyelven belüli szabályok összeütközéseivel magyarázható.

4. A KHE célja, hogy elemzési módszerével *tudatosabbá* tegye az idegennyelv-oktatást, ami pozitív hatással van a gyakorlatra, az anyanyelvi nevelésre és a személyiség fejlesztésére.

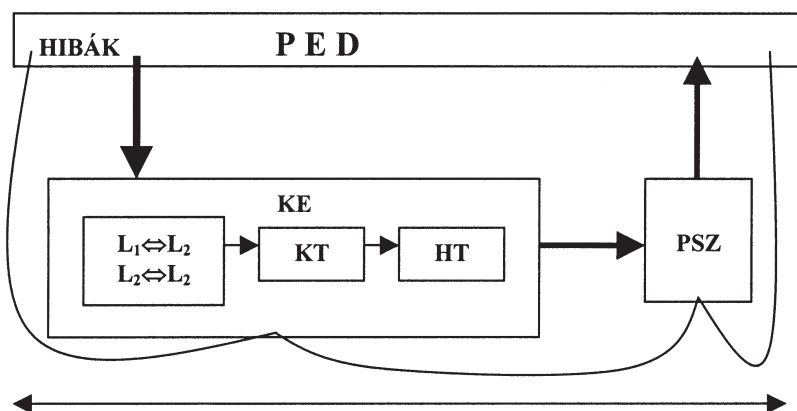
5. A KHE szerves része az idegennyelv-oktatás folyamatának, de közvetlenül nem tud beépülni annak taneszközeibe. Manapság, amikor a tanuló, a tartalom és a feladat, továbbá az életszerűség, az autentikusság áll a követelmények középpontjában, s a magyar nyelvterületen kívül készül a Magyarországon használatos nyelvkönyvek többsége, lehetetlen lenne a KHE eredményeinek a beépítése a nyelvvoktatás taneszközeibe.

6. A KHE nem közvetve kerül az idegennyelv-oktatás folyamatába, hanem közvetlenül a nyelvtanár tevékenysége révén. A tőle elvárható felkészültséggel maga a nyelvtanár a KHE munkálatainak a kezdeményezője és az irányítója.

7. A KHE munkájába a tanár fokozatosan bevonja tanítványait, egyre nagyobb önállóságot biztosítva számukra mind a tanítási órán, mind az otthoni munkájukban.

4.2. A kontrasztív hibaelemzés összetevői

A 2. ábra bemutatja a KHE összetevőit és összetevőinek kapcsolatait, hogy megvilágosodjanak az 1. ábrában bemutatott fázisoktól eltérő jellemzői:

2. ábra. A KHE összetevői és összetevőinek kapcsolatai

1. Az ábra értelmezése:

(a) A KHE szerves része az idegennyelv-oktatás folyamatának (PED). A nyelvtanulás során spontánul keletkező vagy a tanár, illetve a mérőeszközök által mesterségesen előidézett hibákból meríti vizsgálandó anyagát, és a nyelvtanítás folyamatába táplálja vissza eredményeit.

(b) A KHE feltételezése szerint a tanulók által ejtett hibák tekintélyes részének az előidézője az anyanyelvi és/vagy a célnyelven belüli interferencia, ezért a hiba okának vagy okainak a feltárásakor a hiba első útja (a legvastagabb nyíl) a KE-hez vezet. A KE-n belül az első feladat az adott anyanyelvi és célnyelvi jelenség leírása és összehasonlítása ($L_1 \leftrightarrow L_2$), kontraszt esetén a kontraszt típus (KT), majd annak alapján a hibatípus (HT) megnevezése, és végül az anyanyelvi interferencia-hatás megállapítása. Az interlingvális KE eredménytelensége esetén következik a célnyelven belüli interferencia lehetőségének a vizsgálata ($L_2 \leftrightarrow L_2$). Eredményesség esetén meg kell nevezni az intralingvális hiba okát és típusát.

(c) Ha sikerül a KE során a hiba nyelvi okát felderíteni, kellő felkészültség esetén további magyarázatért a pszichológiához (PSZ) lehet fordulni.

(d) A KE sikertelensége esetén is a pszichológiához vihet az út. A KHE tudomásul veszi, hogy egy hibának az interferencián kívül más okai is lehetnek, de a hibáknak a nyelvektől független pszichológiai okainak a felderítésére ritkán vállalkozik. Sejtéseit azonban megfogalmazza.

(e) A PSZ-ből út visz a PED-hez. Ezen az úton vagy a hibákra adható magyarázat jut a PED-be tanulságként, vagy az elemzés addigi sikertelensége esetén az a feltételezés, hogy a hiba oka a PED-ben kereshető. A KHE az ilyen hibák okait is kutatja.

(f) Ezen az ábrán is láthatunk mindent mindennel összekötő szálat, amelyek a nyíl szerint mind a két irányba viszik az információkat.

2. Csak a két ábra összehasonlításakor állapíthatók meg a következő eltérések:

(a) A KHE nem a KE által megjósolt hibalehetőségeket kontrollálja, hanem a ténylegesen megjelenő hibákat elemzi. A KHE-ben szerzett gyakorlatra támaszkodva azonban idővel a hibajóslás is lehetővé válik.

(b) Az előző pontból következik, hogy a KHE-nek nincs szüksége *egy bizonyos* nyelvi modellre; a feladatoknak megfelelő tertium comparationis segítségével, egy vagy több egyszerű nyelveírási eljárással fel tudja deríteni az interlingvális vagy az intralingvális hibák okát vagy okait. Nyelvészeti szempontból tehát a KHE egyértelműen eklektikus.

(c) A KHE-nek nincs elméleti és alkalmazott változata, de nem zárkózik el a hipotézisektől, a magasabb szintű általánosításoktól, konklúzióktól, ha ezekre lehetősége nyílik.

(d) A KHE nem egymástól és a pedagógiai folyamatoktól elkülönülő és elidegenedő elemzők feladata, hanem a tanár és a tanuló munkájának a szerves része.

4.3. A kontrasztív hibaelemzés lépései

4.3.1. A hiba felismerése

A hiba felismerésének a képessége egyrészt a nyelvtudás függvénye: a grammatikai hibákat általában könnyebben felismerik a nem anyanyelvű beszélők, mint a lexikai vagy a nyelvhasználati hibákat, ez utóbbiakra viszont érzékenyebbek az anyanyelvű beszélők.

4.3.2. A hiba megjelölése vagy kijavítása

Sokféleképpen jelölik a nyelvtanárok a hibákat. Vannak azonban olyan közismert jelek, amelyek egyben a hiba fő típusaira is utalnak. Ilyen a hiányjel, az áthúzás, a nyelvi egységek megszámozása és az aláhúzás. Ezek a jelek a fő hibatípusokat (a szükséges elem(ek) kihagyását, a fölösleges elem(ek) betoldását, a helytelen szórendet, illetve sorrendet és a helytelen választást) is azonosítják (vö. Budai 2002: 7–8).

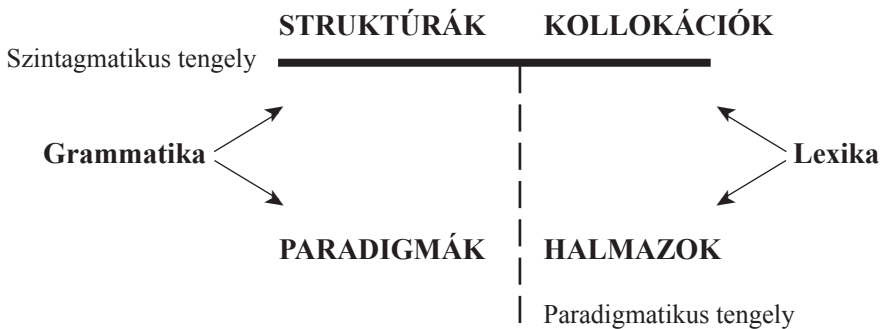
A hibajelekkel lehetőséget adunk a tanulóknak a hibák önálló kijavítására, elemzésére. Az önkontroll segítése érdekében a hibajelek mellé segédkönyvek (pl. Budai 2002, 2005) fejezeteire, pontjaira utaló számokat is írhatunk.

4.3.3. A hiba lokalizálása a nyelvi rendszerben

A KHE által feltárt hibák (errors) szabályok által előidézett (rule-governed) hibák: az anyanyelv és a célnyelv – sőt köztes nyelvi változatának – egymást zavaró szabályai, elemeinek eltérő megoszlása (disztribúciója) és/vagy az anyanyelv alapján nem értelmezhető célnyelvi szabályok keveredése által generált, azaz *szabálysértő hibák*. Az anyanyelvi interferencia hatására keletkező hibák az *interlingvális*, a célnyelven belüli interferencia által keletkező hibák pedig az *intralingvális* vagy *indirekt interlingvális* szabálysértő hibák. Ezek a hibák a köztes nyelvben egyértelműen nyelvi hibákként

jelennek meg, ezért az 1. táblázat segítségével a nyelv valamelyik tengelye mentén (a 3. ábrán) találhatjuk meg azokat a helyeket, ahol a két nyelv szabályai vagy a célnyelven belüli szabályok konfliktusba kerülhetnek egymással.

A grammatikát és a lexikát az alábbiak szerint szokás két-két részre (grammatikai struktúrákra és paradigmákra, illetve lexikai kollokációkra és halmazokra) osztani a nyelv valóságosan megjelenő, lineáris szintagmatikus és a csak virtuálisan létező, több dimenziós paradigmatiszós tengelyén:

3. ábra. A grammatika és a lexika megjelenési formái a szintagmatikus és a paradigmatiszós tengelyen

(Az *in praesentia* fennálló szintagmatikus tengelyt folyamatos vastag vonallal, az *in absentia* létező paradigmatiszós tengelyt pedig szaggatott vonallal ábrázoltam; vö. Saussure 1967: 157.)

A nyelv feltételezett négy szerveződési formája között kölcsönös függőségeket és határterületeket nevezhetünk meg, amelyekről helyszűke miatt el kell tekintenem ugyanúgy, mint e területeknek a pszichológiai realitásával kapcsolatos problémáktól is. A kölcsönös függőségek figyelembevételével, bizonyos egyszerűsítések után az 1. táblázat összefüggéseit kapjuk:

(1) A struktúrák elemeiként megjelenő kollokációkat és az egyszerűbb grammatikai struktúráknak összetettebb struktúrákká szerveződését szófaji tulajdonságokkal jellemezhetjük (vö. Budai 2003). Mind a két esetben elmosódnak a határok a grammatika és a lexika között. Erre utalnak a balra mutató nyilak.

(2) A rutinokban mint nyelvi szerkezetekben a grammatika és a lexika együtt jelenik meg. A rutinok disztribúcióját nyelven kívüli tényezők határozzák meg, amelyeknek a felderítése ugyancsak feladata a KHE-nek.

(3) Ha az ekvivalens anyanyelvi és célnyelvi egységeket összehasonlítjuk, és az 1. táblázat segít a köztes nyelvi hiba lokalizálásában, interlingvális hibáról van szó a táblázatban megjelölhető helyen. Amennyiben a hibát nem tudjuk azonosítani interlingvális hibaként, intralingvális konfliktusokat kell keresnünk, ugyancsak a táblázat segítségével. Ha továbbra sem sikerül nyelviileg lokalizálnunk a hibát, akkor egyéb, akár azonosíthatatlan hibával állunk szemben.

GRAMMATIKAI STRUKTÚRÁK	LEXIKAI EGYSÉGEK
SZINTAGMATIKUS RELÁCIÓK (LÁNCOLATOK)	
A struktúrák elrendeztsége	Kollokációk
Szintaktikai struktúrák: A mondatok szintjén A tagmondatok szintjén: Finite Clauses Non-Finite Clauses A szó szerkezetek szintjén Morfológiai struktúrák: A szavak szintjén	A lexémák társulásai szófajok szerint: Ige - főnév Ige - határozószó Főnév - melléknév Melléknév - határozószó Határozószó - határozószó A komplex struktúrák összetevőinek társulásai
PARADIGMATIKUS RELÁCIÓK (VÁLASZTÁSI LEHETŐSÉGEK)	
Választás a struktúrák készleteiből	Választás a lexikai egységek halmazából
A mondatok készlete A tagmondatok készlete: Finite Clauses Non-Finite Clauses A szó szerkezetek készlete A funkcionális szavak készlete A grammatikai morfémák készlete	A fölérendelt fogalmak halmazai Az alárendelt fogalmak halmazai A szinonimák halmazai Az antonimák halmazai A lexikai egységek egyéb halmazai
A választás nyelven kívüli meghatározottsága:	
Rutínok	

1. táblázat. Hibaterületek

4.3.4. A kontraszt és a hiba típusának azonosítása

Az előző lépésben elvégzett feladatok után meg tudjuk határozni a kontraszt típusát. A kontraszt típusok mellé nekik megfelelő hibatípusokat (vö. Corder 1973: 278) állítunk:

KONTRASZTTÍPUSOK	HIBATÍPUSOK
Mennyiségi hibák	
Különböző számú összetevők: 1. $L_1 > L_2$ 2. $L_1 < L_2$	Kiegyenlítés: 1. Hozzáadás 2. Elhagyás
Minőségi hibák	
3. Különböző elrendezés 4. Különböző készletek/halmazok	3. Helytelen szórend/sorrend 4. Helytelen választás

2. táblázat. Kontraszt típusok és hibatípusok

Ezt a táblázatot az 1. táblázattal összevetve a következő összefüggéseket állapíthatjuk meg:

A grammatikára (az 1. táblázat bal oldala) mind a négy kontraszt típus és hibatípus vonatkoztható, míg a lexika esetében (az 1. táblázat jobb oldala) tipikusan csak a 4. pont, azaz a helytelen választás jöhet számításba.

Az egynél több szóból álló rutinok egyrészt ugyanolyan szerkezetek, mint a nyelv többi szerkezetei, tehát az első három kontrasztípusba vagy hibatípusba tartozó hiba is előfordulhat bennük. Minthogy valamennyi rutinnak van disztribúciója is, amely két nyelvben gyakorta eltér egymástól, a helytelen választás a 4. hibatípushoz vezet.

4.3.5. A hiba nyelvi okának vagy okainak a megnevezése

Ez a lépés elsősorban a 3. és a 4. lépésben elvégzett feladatok eredményeinek az összegzését jelenti: Megnevezzük a hibának a nyelvi rendszerben elfoglalt helyét, majd ebből kiindulva a kontraszt és a hiba típusát. Ezzel az ötödik lépéssel már be is fejeződhet a KHE-nek a nyelvoktatás gyakorlata szempontjából lényeges része.

Lássunk néhány egyszerű hibát, hogy az előző két pontban elmondottak érthetőbbek legyenek:

1. A generikus értelemben használt **The wine is made from grapes* (‘A bor szőlőből készül’) mondatban a határozott névelő helytelen használatával kapcsolatban a következőket mondhatjuk:

(a) A látszatra épülő megoldás az, hogy a két nyelv generikus értelemben használt ekvivalens struktúrája (*wine = a bor*) a nyelv szintagmatikus tengelye mentén a szó szerkezetek szintjén helyezkedik el. A két struktúra között mennyiségi különbséget ($L_1 > L_2$) találunk, amelyet az anyanyelv hozzáadással igyekszik kiegyenlíteni a köztes nyelvben.

(b) A hiba tényleges oka pedig az, hogy a két nyelv kongruens struktúrájában ($\emptyset + wine = a + bor$) az egységek száma és elrendezettsége azonos, de különböznek a kategóriák: a magyar szerkezetben határozott, míg az angol szerkezetben zéró névelő van. A névelők halmaza azonos számú elemből áll a két nyelvben – beszámítva a zéró névelőt is –, de az egyes elemek disztribúciója nagymértékben eltér egymástól, és ez helytelen választáshoz vezetett. Amennyiben azonban egy testes jelölő és egy zéró jelölő között kell választani, a helytelen választás – tévesen – mennyiségi különbséget sugall.

Mind a két értelmezés szerint interlingvális hibáról van szó.

[A következőkben az egy nyíl (i) az anyanyelv közvetlen, a két nyíl (i i) pedig az anyanyelv közvetett interferencia hatására utal.]

2. Az **I saw him to cross the street* (‘Láttam, hogy átment az utcán’) köztes nyelvi mondatban főleg a *to*, ami hozzáadást mint hibatípust sejtet. Ha összehasonlítjuk az anyanyelv és a célnyelv ekvivalens struktúráit, megállapíthatjuk, hogy az igazi nehézséget a mellékmondatok különböző kategóriája jelentené: főnévi igeneves ’non-finite clause’ áll szemben egy *hogy*-os mellékmondattal. Ezt a csapdát azonban a magyar anyanyelvű tanulónak sikerült elkerülnie. A két nyelv szóban forgó mellékmondatainak a szerkezete viszont annyira eltér egymástól – bár transzformációs műveletekkel eljuthatunk az egyik szerkezetből a másikba –, hogy kizártnak tekinthetjük az anyanyelv közvetlen interferencia-hatását.

Tudjuk azonban, hogy az angolban a főnévi igeneves non-finite clause-nak kétféle változata van: az egyikben van *to*, a másikban pedig nincs. Az angol nyelv paradigmatiszta tengelyén ennek a tagmondatnak a készlete két választási lehetőséget kínál. A tanuló nem ügyelve a két változat eltérő disztribúciójára, helytelen szerkezetet választott, ami a 4. típusú hibához vezetett. Ebben az esetben tehát intralingvális hi-

bával állunk szemben, amelyet viszont közvetett interlingvális hibának is tekinthetünk, mert a célnyelv a tanulót az anyanyelvétől idegen szerkezetek közötti választásra kényszeríti.

3. A **yellow from jealousy/envy* (í *sárga az irigységtől*) köztes nyelvi szerkezetben a *green with jealousy/envy* célnyelvi változathoz képest két hiba is van:

(a) Van egy prepozíciós hiba, amelyet a KHE-ben grammatikai hibaként kezelünk: a helytelenül kiválasztott előljárószó (**from*) a grammatika funkcionális szavainak egyik készletéből való.

(b) Az angolban a *jealousy* és az *envy* főnév nem kollokál a *green* melléknévvel, illetve a *green* melléknév nem „kollokál” a *jealousy* és az *envy* főnévvel (lásd az 1. táblázatban a kétirányú nyilatkat). A hiba tehát kollokációs hiba, amelynek az oka: a tévesen kiválasztott *yellow* és a helyes *green*, illetve a *sárga* és a *zöld* a paradigmátikus tengelyen ugyanahhoz a lexikai halmazhoz tartozik, de disztribúciójuk nem egyezik meg, ami helytelen választáshoz vezetett. Ebből az is következik, hogy a hibázási lehetőségek szempontjából a kollokációk lexikai halmazok elemeiből állnak.

4. Szokatlan hiba található a hibagyűjteményem következő mondatában; ilyen hibát csak magyar anyanyelvű tanuló produkálhat, aki a magyarban sem tud különbséget tenni az *új* és az *ujj* között: **These pens are fingers* (Ezek a tollak újak). Az anyanyelvben történt helytelen választásnak látjuk a következményét a köztes nyelvi mondatban.

Van azonban ebben a mondatban egy *rejtett hiba* is, amelyet a főnév által realizált Subject Complement (*fingers*) takar el. Fény derül viszont a hibára egy másik tanuló mondatából, aki ugyanannak a magyar mondatnak a fordításaként ezt írta: **These pens are news*. Ezt a hibát is kétféleképpen lehet értelmezni:

(a) Mondhatjuk, hogy a strukturális tengelyen, a szó szintjén a morféma mennyiségi különbségét az anyanyelv hozzáadással kompenzálja.

(b) Lehetséges magyarázat az is, hogy a két nyelvben eltér egymástól az alany-kiegészítőként, illetve a névszói állítmányként funkcionáló melléknév paradigmájában az elemek száma (az angolban csak egyes számú, míg a magyarban egyes és többes számú szóalak), és ezért történt a helytelen választás. A tanuló azonban ilyenkor valószínűleg csak a mennyiségi különbséget érzékeli valamilyen módon.

További példák: (a) Hozzáadás: **This house is the mine* (í *Ez a ház az enyém*), **the my cap* (í *az én sapkám*). (b) Elhagyás: **He asked "A pay increase"* (í *Fizetésemelést kért*) **Where is the blue "A"?* (í *Hol van a kék?*). (c) Helytelen szórend: **the house of the door* (a ház ajtaja) stb.

4.3.6. Javaslat a hiba orvoslására

A legjobb orvoslás természetesen itt is a megelőzés lenne, ami viszont a KHE halálát jelentené. Ha a hiba valaminek a meg nem értéséből származik, azon tudatosítással kell segíteni, hátha legközelebb jobban működik a 'monitor' (Krashen 1981). Ha azonban „tudja” a tanuló azt, amit elhibázott, válogathatunk az orvoslási lehetőségek között, de sorsára is bízhatjuk a hibát, fokozva a megfelelő minőségű *comprehensible input* (Krashen 1981, 1985) mennyiségét. Lesznek olyan hibák is, amelyek megkövülnek (Selinker 1972), és ellenállnak minden javítási szándéknak.

IRODALOM

- Budai László (2002): *Angol hibaigazító. Segédkönyv az angol nyelvi hibák megelőzéséhez és kijavításához*. Corvina: Budapest.
- (2003): „Minden áldozatra készségnek. A transláció és szerepe a mondatelemzésben.” In: *Alkalmazott Nyelvtudomány* III. évf. 2. sz. pp. 21–39.
- (2005): *Angol hibaigazító. Gyakorlókönyv kulccsal*. Corvina: Budapest.
- Corder, S. P. (1973): *Introducing Applied Linguistics*. Penguin Books: Harmondsworth.
- Fries, C. C. (1945): *Teaching and Learning English as a Foreign Language*. University of Michigan Press: Ann Arbor.
- Haugen, E. (1953): *The Norwegian Language in America. A Study in Bilingual Behavior*. University of Pennsylvania Press.
- (1956): *Bilingualism in the Americas: An Introduction and a Bibliography*. American Dialect Society 26.
- Horváth Mihály és Temesi Mihály (szerk.) (1972): *Összevető nyelvvizsgálat, nyelvoktatás*. Tankönyvkiadó: Budapest.
- Krashen, S. D. (1981): *Second language acquisition and second language learning*. Pergamon Press: Oxford.
- (1985): *The Input Hypothesis: Issues and Implications*. Longman: London – New York.
- Krzeszowski, T. P. (1967): „Fundamental Principles of Structural Contrastive Studies.” In: *Glottodidactica* II. pp. 33–9.
- (1971): „Equivalence, congruence and deep structure.” In G. Nickel (szerk.) 1971. pp. 37–48.
- Lado, R. (1957): *Linguistics Across Cultures: Applied Linguistics for Language Teachers*. University of Michigan Press: Ann Arbor.
- Nemser, W. (1971): „Approximative systems of foreign language learners.” In: *International Review of Applied Linguistics* 9/2. pp. 115–23.
- Saussure, F. de (1967): *Bevezetés az általános nyelvészetbe*: Gondolat: Budapest.
- Selinker, L. (1969): „Language transfer.” In: *Gen. Ling.* 9/2. pp. 671–92.
- (1972): „Interlanguage.” In: *International Review of Applied Linguistics* X/3.
- Weinreich, U. (1953): *Languages in Contact. Findings and Problems*. Publications of the Linguistic Circle of New York.